

Eli F. Heckscher och svensk nationalekonomi*

Eli F. Heckscher, en förgrundsgestalt inom svensk nationalekonomi i flera decennier och internationellt känd bl a för sina bidrag till utrikeshandelsteorin och merkantilismens historia, föddes för 100 år sedan. Rolf Henriksson tecknar bilden av en särpräglad personlighet som förenade briljant vetenskaplig analys med ett lidelsefullt engagemang i den ekonomisk-politiska debatten, och som gjorde betydande insatser för nationalekonomins ställning i Sverige.

Det är i år 100 år sedan Eli F. Heckscher föddes.¹ Detta jubileum är värt att uppmärksammas bland nationalekonomer såväl som bland ekonomhistoriker. Han räknas numera, vid sidan av David Davidson, Knut Wicksell och Gustav Cassel, till nationalekonomins grundare i vårt land. Heckschers insatser som nationalekonom har dock kommit i skymundan för hans banbrytande insats som ekonomhistoriker. Som nationalekonom är han numera internationellt känd för sitt bidrag till utrikeshandelsteorin, där hans namn blivit odödliggjort genom den sk Heckscher-Ohlin modellen. Svenska nationalekonomer har under senare år också fått upp ögonen för hans insatser

som ekonomisk-politisk rådgivare och opinionspåverkare.² Han spelade dessutom en stor roll för främjandet av ekonomisk upplysning och allmänbildning, gjorde viktiga insatser i uppbyggnaden av den akademiska undervisningen i äm-

* Uppsatsen redovisar preliminara resultat av ett mångårigt studium av Heckscher, i samband med doktorandundervisning i ekonomisk historia. En lång rad doktorander har därvid stimulerat mig. Särskilt vill jag namna Klas Eklund, Arne Jarrick, Håkan Ohlsson, Ronny Pettersson, Marianne Sjölin, Annika Svensson, Rita McWilliams-Tullberg, Jan Westberg och Steven Wentworth.

Dessutom är jag tacksam för den hjälp en rad andra personer givit mig: Stellan Andersson, Erik Dahmén, Gunnar Heckscher, Sven Igglund, Birgitta Jansson, Alf Johansson, Lars Jonung, Nanna Lillnor, Erk Lundberg, Bengt Metelius, Tore Pettrén och Ernst Soderlund för arkivmaterial och upplysningar; Runa Magnusson som hjälpt mig nå en viss objektiv distans till Heckscher; Bertil Ohlin för doktrinhistoriska impulser för tjugio år sedan, starkt förnyade under de sista åren av hans liv. Vardefulla synpunkter på en tidigare version av denna uppsats gavs av Erik Dahmén, Pierre Guinchard, Gunnar Heckscher, Arne Jarrick, Erik Lundberg samt denna tidskrifts redaktörer. Det entusiastiska intresse Lars Jonung visat denna uppsats har varit betydelsefullt för dess tillblivelse.

¹ Heckscher föddes 24/11 1879 och avled 23/12 1952.

² Se *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik* [1977], särskilt bidragen av Lars Jonung, Villy Bergström, Erik Lundberg, Bertil Ohlin och Lars Werin, samt Jonung [1979] och Henriksson [1979]. I samarbete med Lars Jonung genomför jag för närvarande forskning om de svenska ekonomerna och penningpolitiken hösten 1931, där i synnerhet Heckschers roll är central och intressant.

Ph D ROLF HENRIKSSON är forskarassistent vid ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet och har tidigare varit assistant professor vid University of Texas. Han studerade i sin avhandling 1800-talsemigra- tionens betydelse för svensk ekonomisk utveckling och undersöker fn nationalekonomins utveckling i Sverige.

net samt, kanske mest betydelsefullt, kom att spela stor roll för den sk Stockholmskolan framväxt. I den följande kortfattade teckningen av Heckscher som nationalekonom skall dessa mindre uppmärksammade insatser särskilt beaktas. En sådan belysning kastar även ett intressant ljus över Heckschers starka och särpräglade personlighet.

Den följande redogörelsen är indelad i tre huvudavsnitt. I det första behandlas Heckschers insatser inom den akademiska undervisningen, särskilt hans insats på Handelshögskolan i Stockholm. I det andra avsnittet behandlas hans bidrag till utvecklingen av ekonomisk forskning i Sverige, särskilt hans insatser för Nationalekonomiska klubben och för *Ekonomisk Tidskrift*. I det tredje avsnittet behandlas de nationalekonomiska verksamheter som berörde den svenska ekonomiska politiken, särskilt hans insatser inom Nationalekonomiska föreningen.

Heckscher och den akademiska undervisningen

Sin betydelsefullaste insats inom den akademiska undervisningen i nationalekonomi gjorde Heckscher som professor på Handelshögskolan i Stockholm. Dessförinnan hade han dock kommit att bidra till den akademiska undervisningen såväl vid Uppsala universitet som vid Stockholms högskola. Insatsen vid Uppsala universitet 1897–1904 är kanske mer intressant än betydelsefull. Efter att Heckscher, sedan han fått dispens här för, studerat nationalekonomi för David Davidson med början 1901 kom han vid sidan av Davidson att vara den ende kompetente läraren i ämnet i Uppsala, men Heckscher gav bara privatlektioner. Heckscher lade också upp Davidsons studiekurs i ämnet och tycks ha fått uträta en hel del amanuensliknande uppdrag åt honom.

Heckschers undervisningsinsats under Cassel var mera betydelsefull. Redan under dessa år, 1904–1909, först som amanuens och efter sin disputation 1907 som docent, visade han sina talanger särskilt som föreläsare. Under Casseltiden var han också verksam som bibliotekarie och gjorde en viktig insats i den första uppbyggnaden av Socialvetenskapliga institutets bibliotek. Den betydelsefullaste insatsen för de akademiska studierna under dessa år torde han dock ha gjort som medlem av den kommitté som tillsatts för att utveckla ett förslag om en särskild samhällsvetenskaplig grundexamen. Det arbete som här påbörjades utmynnade dock först under mellankrigstiden i den sk pol mag examen, en skapelse som Heckscher tycks ha ställt sig mycket kritisk emot.

Handelshögskolan 1909–1929

Undervisningen på Handelshögskolan tycks ha blivit Heckschers skötebarn framför allt annat. Heckscher arbetade hårt och energiskt med att ge kurserna det innehåll som passade unga män, vars huvudsakliga framtida värv skulle vara det privata näringslivet snarare än någon akademisk bana.

Liksom Alfred Marshall sökte han få undervisningen i nationalekonomi och andra ämnen att vara praktisk. Med detta menade han dock inte att studierna skulle bibringa eleverna handboksmässiga handelsläroverkskunskaper, avsedda att mer eller mindre blint och mekaniskt tillämpas i olika konkreta situationer. Praktisk kunskap var tvärtom ett så väl tillgodogjort teoretiskt stoff att det möjliggjorde en självständig tillämpning, kreativt tillpassad efter situationens krav. Liksom Cassel gjorde han den tyske astronomen Abbes valspråk till sitt: "Inget är så praktiskt som en god teori". Med en sådan målsättning för undervisningen blev det naturligt att tyngdpunkten ej kom att laggas på föreläsning-

arna utan i stället på arbetet i seminarier och övningskurser.

Heckscher var en lysande föreläsare, men hans mera polemiska än didaktiska läggning gjorde ändå seminarierna till den mest givande delen av hans undervisning. Vid seminarierna kom emellertid inte bara hans positiva utan också negativa drag fram. Han kunde lätt bli sarkastisk, ett drag som blev ännu mera markerat vid tentamina. Han var lika fruktad som tentator som han var beundrad som föreläsare. Han tvekade inte att rädda i hans tycke obegåvade elever från att ägna dyrbar tid åt studier de inte passade för och talade beredvilligt om för dem vad han trodde om deras framtidsmöjligheter: "Herr så och så kunde kanske bli en bra biskop, statsminister eller liknande men någon bra nationalekonom skulle han aldrig kunna bli." Det var säkerligen många studenter som inte orkade med denna skoningslösa uppriktighet och vid åtminstone ett tillfälle synes ett sådant ingripande från Heckschers sida ha lett till att vederbörande lämnade skolan. Heckschers kollega Sven Brisman reagerade mycket skarpt mot denna sorts omsorg och ansvarstagande och bad honom avstå från sådana *consilia abeundi* (råd att avgå).

Rent allmänt tycks han ha haft en tillmötesgående attityd mot kunskapstörstade unga män. Få var dock de elever som mötte hans verkliga gillande. Heckscher tenerade cirka 1000 elever. Av dessa kom endast ett fåtal att få högsta betyget i nationalekonomi. De personer som fått detta betyg har enbart därigenom blivit smått legendariska gestalter i svensk nationalekonomi. Ett stort A för Heckscher räknades för mer än att bli professor, generaldirektör, bankdirektör, framgångsrik företagare eller liknande, som alla tycks ha blivit. Två av dem som fick stort A för Heckscher spelade sedan en central roll för den sk Stockholmskolan. Bertil Ohlin var den ene

och Alf Johansson den andre.³

Det var dock inte bara som lärare Heckscher var betydelsefull på Handels-högskolan. Därutöver gjorde han stora institutionella och organisatoriska insatser för Handelshögskolans utveckling. Det var till stor del Heckschers förtjänst att skolan utvecklades från en blygsam kommersiell högskola med i huvudsak praktisk inriktning till en högskola med akademiskt och vetenskapligt anseende likvärdigt ett universitet. Heckscher var med redan vid förberedelserna för högskolans verksamhet. Under halvåret innan han formellt började sin professors-tjänst gjorde han en studieresa i Europa för att studera hur andra handelshögskolor var organiserade. Hans rön från denna resa fick stor betydelse för den organisation och studieplan som sedan antogs. När undervisningen kom igång bidrog Heckscher vidare på ett ytterst energiskt sätt till att undervisningsprogrammet genomfördes. Själv stod han för en ansenlig del av undervisningsbördan och undervisade inte bara i nationalekonomi och statistik, som var de områden som ålagts honom i professurförordnandet, utan också i ämnen som senare kom att tillhöra företagsekonomi och ekonomisk geografi. Med åren smalnade hans undervisningsspektrum, men han kom att lägga ned stor möda på utvecklingen av seminarieverksamheten i nationalekonomi samt på uppbyggnaden av övningskurssystemet. Det system som Heckscher var med och grundade bevarades för nationalekonomins del i stort intakt fram till 1960-talets genomgripande omläggning.

Rektoratsincidenten

Heckscher tog också verksam del av den löpande administrationen och han var säkerligen en för rektor Hallendorf oum-

³ Sex A gavs. Av de övriga är tre kända; Gote Engfors, Ruben Rausing och Jacob Wallenberg.

bärlig medhjälpare i många av dennes rektorsfunktioner. Dessa insatser bidrog bla till att Heckscher nådde en position på skolan som fick honom själv att se sig självklar som Hallendorfs efterträdare som rektor, när denne hastigt avled våren 1929. I detta mötte Heckscher kanske sitt livs svåraste motgång. Det visade sig att hans kolleger och kanske skolans personal i övrigt inte alls var atraherade av tanken att få honom som rektor. I sitt energiska och sannolikt självupppoffrande arbete för skolans utveckling hade Heckscher ådagalagt en alltför mästrande attityd mot sina kolleger. De som främst fick utstå vad de upplevde som ett otillbörligt stort engagemang i deras undervisning var de övriga lärarna inom nationalekonomi, främst då Sven Brisman. Det hjälpte inte Heckscher att han i själva verket ställde större krav på sig själv än andra. Han ägde inte förmågan att säga andra vad han såg som sanningen med den takt och diplomatiska finess som är nödvändig för att undvika personlig animositet. Hans psykologiska blick och känsla för mottagarens reaktion var dåligt utvecklad jämfört med hans blick för brister och svagheter i andras prestationer. Som den lidelsefulle rationalist han var, kunde han inte fatta andras vare sig lidande eller lidelser.

Beskedet om de andras motvilja mot hand kandidatur kom uppenbarligen som en överraskning för honom och han tog det mycket hårt. Han var i sin förtvivlan beredd att helt lämna skolan och uppge det akademiska levebrödet för en post inom tidnings- och förlagsvärlden.⁴ Men rektoratsincidenten blev snabbt övergående och löstes på ett för alla parter tillfredsställande sätt. Ett redan under ett tidigare år taget förslag att Heckschers undervisningsbörd skulle reduceras och halva hans tjänst göras till en forskningstjänst lagd under ett nyinrättat Ekonomisk-historiskt forsknings-

institut, lades om. Heckscher skulle nu få en hel forskarprofessur. Samtidigt kom emellertid en plan på att knyta professorn vid Åbo Akademi, Arthur Montgomery, till Ekonomisk-historiska institutet att ändras. Montgomery, som sedan länge önskat lämna Åbo och återvända till Sverige, fick i stället fortsätta vid Åbo Akademi i ytterligare tio år. Det lyckades dock Heckscher att åt Montgomery utverka en deltidstjänst vid Ekonomiska-historiska institutet, vilket innebär att Montgomery under två perioder varje läsår vistades i Stockholm och deltog i institutets verksamhet. Heckscher

⁴ Heckschers reaktion kan tolkas på olika sätt. Under den tidigare liggande 25-årsperioden hade hans standiga stravan varit att få tillfälle att komma tillbaka till historisk forskning. Under 20-talet hade han också kommit igång med sådan forskning och han var under den period då rektoratsincidenten inträffade i full färd med arbetet på det stora verket Merkantilismen samt hade dessutom fått igenom det i texten nämnda förslaget som för framtiden skulle ge honom avsevärd lindring i undervisningen och därmed tillfälle till mera koncentrerad forskning. Man måste fråga sig om Heckscher verkligen var villig att ge upp detta mål för att posten som rektor. De som upplevde hans chock här dock varit övertygade om att så var fallet. Förklaringen är mycket belysande för hans personlighet. Heckschers reaktion var inte den förbigångne karriaristens. Rektoratet var visserligen en prestigefylld position men Heckscher hade redan nått en samhällsposition som knappast kunde förgyllas ytterligare med ett rektorat. Inte heller kan hans reaktion ses som en frustera traktan efter att få harska. Den avgorande faktorn var hans plikt känsla. Han ansåg det som ett påtvingat ansvar att åtminstone interimistiskt och kanske för den femårsperiod som ett rektorsförordnande varade ta hand om Handelshogskolan i ett läge då ingen annan, enligt hans åsikt, fanns att tillgå och då skolan just inträtt i ett skede av uppbrott från dess hittillsvarande ordning. Efter Hallendorfs död var Heckscher den ende professorn vid skolan som varit med från dess start. Och hans såg sannolikt den målsättning han en gång varit med om att ge skolan som hotad. Detta kan sagas förklara att hans reaktion blev så kraftig. Den smartosamma overtonen i den får dock förstås som en fullt mänsklig sorg över att på det sätt som nu skedde behöva lämna över vad han säkerligen såg som en väsentlig del av sitt livsverk. Smärtan över att han inte blev rektor förbyttes dock senare i tillfredställelse över att han slapp vara det. Även enligt sin egen åsikt kom han därvid att raddas till forskningen, den uppgift han passade bäst för.

avstod bla en del av sin lön för att detta arrangemang skulle kunna genomföras.

Under de närmaste åren kom Heckscher dock inte att helt försvinna från skolans undervisning. Detta blev upphovet till ännu en för Handelshögskolan omskakande incident. Bertil Ohlin, som utnämnts till professor samtidigt som Heckscher lämnade sin tjänst, var till att börja med mycket tjänstledig för att genomföra extramurala forskningsuppdrag och var dessutom under ett antal perioder sjuk pga en ögonskada. Heckscher fick därför rycka in som vikarie. När Ohlin efter att på så vis varit borta från undervisningen en längre tid sökte förnyad tjänstledighet tycks Heckscher till slut ha tappat tålamodet och det kom till en ganska allvarlig brytning mellan de två. Avståndet mellan den förre professorn och hans före detta främsta elev vidgades dessutom av divergenser i politisk inställning och kanske även av olika åsikter om teoretiska spörsmål. De inbördes motsättningarna hindrade dem dock inte från att samarbeta i en mångfald frågor. Med åren tycks de också ha kunnat utveckla en växande generositet mot varandra.

Heckschers insatser för svensk ekonomisk forskning

Svensk nationalekonomisk forskning kan sägas ha fått sitt genombrott vid sekelskiftet. De nationalekonomiska professurerna i Uppsala och Lund kompletterades då med professurer även i Göteborg och Stockholm. Särskilt betydelsefull blev den av David Davidson år 1899 startade *Ekonomisk Tidskrift*. I den vetenskapliga diskussion som växte fram i den tidskriften kom även Heckscher att medverka. Han gjorde betydelsefulla bidrag inte bara till utrikeshandelsteorin utan även till penningteorin och till pristeorin. Han ansåg själv sitt pristeoretiska arbete vara den mest betydelsefulla in-

satsen. Däremot tycks han ha blivit en smula överraskad över att hans utrikeshandelsartikel från 1919 vann så stor uppmärksamhet tre decennier efteråt. Han reagerade inför detta med Fredrik den stores ord: "Potz tausend, haben wir das alles getan".

Heckscher kom genom dessa insatser att bidra till att svensk nationalekonomi under decenniet efter första världskrigets slut kom att inta en ledande internationell position. Emellertid hade denna enligt Heckscher inte rönt den internationella uppmärksamhet och erkännande som tillkom den. I början av 20-talet arbetade han för tillkomsten av en engelskspråkig svensk nationalekonomisk tidskrift: *Economica Suecica*. Trots stora ansträngningar från Heckschers sida lyckades han inte få den till stånd. Frågan föll främst på grund av Davidsons motstånd. Även ett senare förslag om att utge en engelskspråkig skandinavisk tidskrift föll, men Davidsons motstånd synes då inte ha varit lika avgörande. Men Davidsons höga ålder började göra sig märkbar. Under 30-talet växte det fram ett missnöje med hans redaktörsinsats beträffande själva *Ekonomisk Tidskrift*. Heckscher kom här att verksamt bidra till att Davidson till slut, 1938, vid 84 års ålder, upplät utgivarrätten och en ny redaktion tillsattes. Heckscher kom att utveckla goda kontakter med denna nya redaktion och gav den värdefullt stöd. Den bestod av Erik Lundberg och Ingvar Svenilsson ledande representanter för Stockholmskolans yngre generation. Senare tillkom även Erik Dahmén.

Nationalekonomiska klubben

Sin mest betydelsefulla insats för svensk nationalekonomisk forskning kom Heckscher dock att göra genom Nationalekonomiska klubben. Under det första världskriget växte det i Stockholm fram en relativt stor grupp vetenskapligt utbildade nationalekonomer. En del av

dessa kom från Stockholms högskola, där Cassel alltsedan han tillträdde sin professur drev ett seminarium och upprätthöll det av honom startade Socialvetenskapliga institutet, en annan del från den nationalekonomiska verksamheten vid Handelshögskolan med Heckscher som primus motor. Det växte därmed fram ett behov av ett lokalt vetenskapligt forum. Den som såg detta klart och kanske även starkast upplevde detta behov var Heckscher. Tillfälle att agera i saken kom efter det Wicksell 1916 pensionerats från sin professur i Lund och återvänt till Stockholm. Heckscher tog i början av 1917 initiativet till bildandet av Nationalekonomiska klubben. Kallelsen utgick till ett 20-tal vetenskapligt verksamma och intresserade personer och hörsamades av ett tiotal. Ett decennium senare, vid Wicksells död, hade klubbens medlemstal vuxit till ett 50-tal. Vid sammanträdena, som under det första decenniet hölls i genomsnitt 6 gånger årligen medverkade dock sällan mer än ett dusintal personer.

Inom klubben blev Wicksell den centrala gestalten. Under större delen av de nära tio år som återstod av hans levnad kom han att fungera som klubbens ordförande. Han efterträddes 1923 som ordförande av Heckscher som därefter 1926 överlämnade ordförandeskapet till Brisman som i sin tur 1932 efterträddes av Ohlin. Det var emellertid Heckscher som fram till 30-talet kom att verka som klubbens verkliga dynamo. Sammanträdena hölls ofta i hans hem och genom sina nära kontakter med klubbens sekreterare, fram till 1926 den pedagogiskt energiske Fabian von Koch, och därefter den för Stockholmsskolans inre krets så betydelsefulla Alf Johansson kom Heckscher att vitalisera klubbens verksamhet.

Klubben blev mycket betydelsefull. I ett avseende kom den dock inte att fungera som Heckscher hade önskat. Cassel

deltog i klubbens möten endast under de första åren. Han hade svårt att fördrå Wicksell men det rådde spänningar även mellan Cassel och Heckscher uppkomna redan under den tid då Heckscher arbetat under Cassel. Den andre professorn vid Stockholms Högskola, den 1920 utnämnde Gösta Bagge, delade Cassels motvilja mot Wicksell men var, trots att han dessutom 1922 startat ett eget lic. seminarium i nationalekonomi – landets första – mera aktiv i klubben än Cassel.

Tillgängligt material möjliggör tyvärr inte någon rekonstruktion av vad som sades i klubbens debatter, men det råder inte något tvivel om att Heckscher på sedvanligt sätt dominerade dessa. Tämli- gen tidigt torde dock de yngre ekonomerna ha visat sin självständighet gentemot de äldre. Under de första åren var Per Jacobsson mycket framträdande men redan 1919 hade Ohlin slagit de övriga med häpnad med en numera mycket uppmärksammas kritik av kvantitetsteorin. 1924 försvann Ohlin för cirka fem år till en professur i Köpenhamn men samtidigt blev Erik Lindahl medlem, följd 1926, samma år som Wicksell avled, av Gunnar Myrdal. Särskilt i Myrdal mötte Heckscher en som i debattstyrka och teoretisk briljans var honom jamnbördig och han tog sannolikt starkt intryck av honom. Han kom senare att visa sig mycket öppen för förväntningsbildningens betydelse. Sannolikt var Heckschers motstånd i sin tur av betydelse för Myrdals utveckling. Heckschers insatser låg dock sannolikt mindre på det konstruktiva planet än på det kritiska.

Efter 30-talsdepressionen upphörde Heckschers medverkan i Nationalekonomiska klubben så gott som helt. Hans attityd mot den teoretiska utveckling han tyckte sig kunna konstatera var skarprät- tarens och han kände sig inte längre hemma i klubben. Heckscher ansåg att mycket litet av det som då utträttades

inom nationalekonomin skulle kunna överleva ens ett decennium. Såväl Keynes' teori som Stockholmsekonomernas sk dynamiska teori mötte hans ogillande.

Men den främsta anledningen till att han uteblev var dock att hans tid från och med övergången till forskarprofessuren till större delen kom att ägnas hans forskningar i svensk ekonomisk historia. Först 1951, året efter publiceringen av de sista banden i *Sveriges ekonomiska historia* och året innan han dog, framträdde han återigen i klubben, visserligen ej som föredragshållare, men ändå i hövdingasäte. Det problem som då diskuterades var det han under hela sin levnad, allt sedan Uppsala-tiden, sett som sin vetenskapliga verksamhets metodologiska hjärteangelägenhet, nämligen förhållandet mellan nationalekonomi och ekonomisk-historia. Det som då föranledde honom att i spetsen för den elit av ekonomisk-historiska forskare han själv fostrat framträda bland nationalekonomerna var Erik Dahmén's uppseendeväckande avhandling, där denna fråga ställdes till förnyad granskning. Hans personliga relationer till nationalekonomerna hade, som tidigare noterats, efter framväxten av Stockholmsskolans yngre generation förbättrats. Genom kontakterna med Lundberg, Svennilson m fl hade han kunnat upprätthålla sin förmåga att kritiskt värdera utvecklingen inom den ekonomiska teorin. Någon påverkan på denna yngre generation svenska nationalekonomer tycks han dock inte ha utövat. Före sin död hade han länge närt förhoppningar om att utarbeta en systematisk kritik av den dynamiska konjunkturteorin men tid och krafter räckte inte till.

Heckscher och den ekonomisk-politiska debatten

Heckscher kom att spela stor roll för den ekonomiska politiken i landet alltifrån

ungdomsåren och till sin död, men störst inflytande utövade han under den period som sammanföll med hans övriga huvudinsatser som ekonom, dvs från första världskriget och in på 30-talet. Detta inflytande utövade han aldrig som ansvarig politiker. Politikerns uppgift att leda och förhandla låg inte väl till för honom. Det insåg han tidigt i livet. Istället kom hans inflytande att utövas allra främst genom den direkta personliga kontakt han hade med människor i sina roller som lärare, vetenskapsman, utredare och rådgivare. Många såväl höger- som vänstermän i svensk politik fick sin samhällssyn vriden i liberal riktning genom hans personliga påverkan. Den svenska socialdemokratins pragmatiska och odoktrinära hållning till samhällsfrågorna under 30-talet kan sannolikt till en del spåras tillbaka till påverkan på Wigforss, Sandler och Sköld som Heckscher kom att utöva under 20-talet.

Hans insatser som rådgivare och utredare var betydelsefulla redan under första världskriget, då han ofta anlätades av den Hammarskjöldska regeringen. En av hans betydelsefullaste insatser under kriget gjorde han i den sk Krigsberedskapskommissionen. Efter kriget deltog han i bl. a. Tull- och Traktatkommittén och 1926 års arbetslöshetsakkunnige. Under 30-talsdepressionen kom han att göra mycket betydelsefulla insatser för valutapolitiken.

Heckschers främsta insats för den ekonomiska politiken, och den insats han själv skulle betona som central och vara stolt över, utövade han dock som opinionspåverkare. Som skribent i dagspressen – alltsedan 20-talet främst i DN – och som föredragshållare i radio nådde han ut till en vid krets av människor. Han bidrog också som populärvetenskaplig författare och som flitig artikelförfattare i olika periodiska tidskrifter främst då *Svensk Tidskrift* i vilken han tillsammans med Gösta Bagge var huvud-

redaktör under första världskriget. Genom dessa kanaler blev han en känd person, bemärkt för sina ofta impopulära, radikala åsikter och för sitt stora civilkurage, ofta beundrad men också ofta offentligt skändad. Under 30-talskrisen kom han att kallas jordbrukets fiende nummer ett p g a sitt motstånd mot jordbruksskyddet.

Vid ett flertal tillfällen kom han att dra på sig inte bara stora gruppers antipati utan även enskilda personers fiendskap. År 1918 kom han tex i skarp konflikt med häradshövdingen Marcus Wallenberg när han vägrade uppge författarskapet till en av Bagge skriven men osignerad ledarartikel i *Svensk Tidskrift* vari påtalades det olämpliga i att representanter för svensk storfinsans genom sitt deltagande i den svenska kristidsförvaltningen sattes att fatta ekonomiska beslut eller påverka den ekonomiska politiken, där de hade möjligheter att även tillgodose sina egna intressen.

Minnesvärd är den insats han själv benämnde "bombattentatet" då han i mars 1920 genom en tidningsartikel sökte tvinga riksbanken att höja räntan genom att påpeka att de svenska sedlarna vid det tillfället var värda mindre i guld än vad som stod på dem och uppmana folk att utnyttja sin lagliga rätt att inlösa sina sedlar mot guld. Heckscher lyckades inte åstadkomma någon stor anstormning mot riksbanken, men dagen efter ringlade sig en lång kö till dess port och Heckschers anmaning väckte ett enormt uppseende. Riksbanken svarade med att suspendera sedelinlösningsskyldigheten men kom senare dock att höja räntan. Det var en triumf för Heckscher. En liknande insats gjorde han efter Kreugerkraschen 1932 då han genom ett "rundradierat" föredrag genom en sakligt lagd analys påvisade hur liten betydelse denna krasch hade för det reella ekonomiska läget i landet och därmed bidrog till att lugna folkstämningen.

Nationalekonomiska föreningen

Det ovan berörda föredraget hölls i Nationalekonomiska föreningen. Det var i denna förening Heckscher kom att göra sin mest uppmärksammade insats i den ekonomisk-politiska debatten. Äldre läsare torde kunna erinra sig hans medverkan i föreningens debatter. Under föreningens mer än 100-åriga verksamhet har Heckscher varit den flitigaste debattören av alla. Hans föredrag och inlägg var vanligen lysande i pregnans och polemisk skärpa. Med sin snabba, kanske en smula ettriga och gälla, men intensiva stämma kunde han som få binda sitt auditorium. Under Heckschers medverkan blev föreningens debatter ofta minnesvärda intellektuella högtidsstunder. Han fick praktiska ekonomisk-politiska frågor att genomlysas av en lyftande principiell synpunkt och vitaliseras genom anknytning till moraliska och ideologiska värden. Genom Heckscher fick nationalekonomerna uppleva sin verksamhet som ett djupt samhällligt ansvar.

Heckscher blev invald i föreningen redan 1907 och var under perioden 1919–1935 medlem i styrelsen. Under den tid Heckscher var medlem av styrelsen hade föreningen en av sina glansperioder med en höjdpunkt kring 50-årsjubileet 1927 med Heckscher, som då var ordförande, som central officiant. Genom hans energiska insatser kom föreningens syfte, att verka för ekonomisk upplysning och främja den nationalekonomiska vetenskapen, mera än vare sig förr eller senare, att förverkligas. Föreningen lade sig särskilt vinn om att föra teorins och praktikens män samman och detta var ett syfte i sann Heckscheranda.

I samband med sitt 50-årsjubileum kom Nationalekonomiska föreningen att bli förvaltare av en donation, J. H. Palmes Fond. I föreningens anda skulle medlen i Palmes fond användas för att stödja ekonomisk-pedagogisk verksamhet och upplysning och Heckscher blev

medlem av styrelsen för denna fond. Han blev en nitisk och sträng granskare av ansökningar, och om pengarna kom till oriktig användning var han inte sen att frambara klander. Trots att han avgick ur Nationalekonomiska föreningens styrelse 1935 fick han sitta kvar i styrelsen för Palmes fond till sin död.

En av de verksamheter som under Heckschers tid i hög grad blev föreningens angelägenhet var de Nordiska mötena. Sådana möten hade skett mellan Nordens nationalekonomer eller snarare intressenter i ekonomisk-politiska frågor under liberalismens högperiod under andra hälften av 1800-talet. Verksamheten hade emellertid avstannat när de protektionistiska och nymerkantilistiska strömningarna tog överhanden mot seklets slut. Under första världskriget kom kontakterna mellan de nordiska länderna att återigen intensifieras och Heckscher kom att utgöra en mycket verksam del i denna rörelse. Tanken utmognade att återuppta de Nordiska nationalekonomiska mötena. Det första av dessa avlöpte i Stockholm 1920 och sedan följde möten i Köpenhamn 1923 och Oslo 1926. År 1929 var det Finlands tur, men pga problemet med finskan som konferensspråk kom mötet aldrig till stånd. I stället ägde ett möte rum i Stockholm 1931, och senare ett i Oslo 1935.

Språkfrågekonflikten

Finland kom att stå som värd för ett nordiskt möte först 1938, men innan detta möte hade kommit till stånd hade problemet kring språkfrågan lett till sådana förvecklingar att Heckscher avgått ur styrelsen. Heckscher hade, stödd av några ytterligare medlemmar i styrelsen, bestämt motsatt sig ett möte i Finland där finska skulle vara ett med de övriga nordiska språken jämställt konferensspråk, och krävt att de finska inläggen skulle ske på svenska. Den finska sidan hade däremot krävt att få göra sina inlägg på

finska och att dessa skulle översättas med tolk.

Man måste komma ihåg det politiska läget i Finland för att förstå hur känslig denna fråga var för de finska nationalekonomerna. Heckschers avgång skedde efter det att det stod klart att den finska linjen i språkfrågan segrat. Brisman som uppenbarligen hade stött den finska linjen valde i samband med denna konfrontation att avgå även han. I efterhand kan Heckschers ståndpunkt verka orimlig och svår att försvara. Man bör då komma ihåg att den finska nationalismen under 30-talet kom att uppvisa många extremistiska drag. Den sk Lapporörelsen blev en rörelse påminnande om den tyska nazismen, ett fenomen som få i Norden torde ha hatat och avskytt mer än Heckscher. I Heckschers ögon var även den finska nationalismen suspekt och i språkfrågan blandades hans praktiska hänsyn emot finska som konferensspråk med den politiska aversionen mot den finska nationalismen.

Språkfrågekonflikten kan tyckas vara en oväsentlig detalj i Heckschers mångsidiga verksamhet som ekonom, men den belyser hur hans aktiviteter som ekonom ofta dikterades av hänsyn som låg utanför det snävt ekonomiska fältet. I detta fall kom hans position att påverkas av faktorer på ett plan som ett konventionellt betraktelsesätt inte skulle tillåta inverka på en professionell fråga. För Heckscher kom dock vetenskapen aldrig, trots hans emfatiska kamp i motsatt riktning, att bli en angelägenhet helt frikopplad från politiska hänsyn. Hans politiska hållning var ofta härledd från en konsekvent och genomtänkt ideologisk position, och i detta fall var den ideologiska hållningen djupt förankrad hos honom. Att Heckscher upplevde nazismen med avsky mycket starkare och tidigare än andra grundades på en klarsyn om denna rörelsens väsen som delvis förklaras av hans judiska härkomst. Han har

självt försökt utreda vad hans judendom betydde för honom i ställningstagandet till de samhällspolitiska frågorna och nådde vid ett tillfälle en sammanfattande formulering: Han betraktade sig i första hand som internationalist och världsborgare, i andra hand som svensk och först i tredje hand som jude. Detta ledde honom till att trots sin intensiva antinazism, ta avstånd även från den judiska nationalismen manifesterad i sionismen. Han var stark motståndare till upprättandet av en särskild judisk stat i Palestina. Han förutsåg den ytterligt prekära position som Israel skulle komma att befinna sig i och den fara för framtida fred som skulle följa med detta.

Hans klara uppfattning om nazismens natur fick honom också att mycket tidigare och starkare än andra uppleva det krigshot som växte fram under 30-talets slutår. I Nationalekonomiska föreningen beklagade Heckscher att man kunde finna tid att diskutera konjunkturfrågor i ett så hotat läge då försvarsberedskapsfrågor borde få absolut prioritet. När kriget väl var över Europa var Heckscher en av de få som förutsåg den avspärning av Sverige som sedan snart följde och manade till åtgärder.

Arbetsnarkoman

Efter Heckschers sista framträdande i föreningen 1952, då föreningen samtidigt fyllde 75 år, vandrade mången säkerligen hem djupt gripen. Vid det tillfället hade Heckscher givit en historisk exposé över svensk ekonomisk debatt. Föredragets centrala tema hade varit att de ekonomiska uppfattningarna hade utvecklats tämligen oberoende av den faktiska ekonomisk-historiska utvecklingen, en ståndpunkt han framfört beträffande de ekonomiska idéerna i allmänhet redan i sitt stora verk om merkantilismen. Vad Heckscher hävdade var ett sorts idéernas oberoende av den materiella basen för utvecklingen.

Heckscher var vid det tillfället själv ett levande bevis på det andligas åtminstone Pyrrhusseger över materien. Heckschers liv var strängt intellektuellt arbete och han offrade bokstavligen sin hälsa genom en mot sin kropp hänsynslöst hård arbetsdisciplin. Att inte arbeta var för honom att "vegetera", ett plågsamt tillstånd som han undvek genom att alltid ha någon "strumpstickning" till hands. Heckscher var i ordets djupaste bemärkelse en arbetsnarkoman. Det var i arbetet han fann livets njutning men det krävdes dock att arbetet skedde för ett moraliskt helgat ändamål.

*Non propter vitam vivendi perdere causas*⁵ . . . var hans *exlibris*.

Den man som från podiet föreläste i nationalekonomiska föreningen vid dess 75-årsfest var en fysiskt utbränd man. Redan 1943 hade han genom alltför intensivt arbete överansträngt sig så att arbetsförmågan kraftigt reducerats. Det var viljan som oförtövat bar honom vidare. De närvarande anade att han inte hade lång tid kvar att leva. En av de elever som Heckscher en gång i tiden gett stort A i nationalekonomi, Göte Engfors, sade i eftermälet till hans samma år timade död om anförandet: "För alla som då var med är minnet oförglömligt av mannen, som med redan sviktande kroppsliga krafter, utan en skriven rad till stöd och under exakt den tid han utmätt åt sig, med vid överblick skildrade ekonomisk debatt under 75 år".

Vetenskap och politik

I Heckschers insatser som ekonom framträder tydligt spänningen mellan den politiska och den vetenskapliga sidan. I sitt vetenskapliga arbete släppte han aldrig den politisk-ideologiska utgångspunkten

⁵ Fri översättning. Man ska inte så helt gå upp i omsorgen om livet att man forlorar ur sikte dess höga syften

och i hans politiska ställningstagande fanns alltid den vetenskapliga dimensionen med. Denna motsatsernas förening kom till särskilt klart uttryck i Heckschers ofta framförda försvar för den akademiska friheten. Det kunde gälla protester mot ohemula donationsvillkor, avståndstagande från olika privata intressegruppers försök att påverka vetenskaplig expertis, men kanske framför allt en kritik av statens försök att ingripa i den akademiska undervisningen och forskningen i ett förment samhällsnyttigt syfte. Men Heckscher var långt ifrån att hävda elfenbentornsforskning som ett ideal. Heckscher var en kraftfull förespråkare för att såväl forskning som undervisning skulle ske i samhällsnyttans tjänst, men han menade att vad som var samhällsnyttigt bäst avgjordes på ecklesiastisk gräsrotsnivå. Samtidigt som vetenskapen måste skyddas från otillbörlig politisk och annan kontroll utifrån hade den enskilde vetenskapsmannen inte bara rätt utan också skyldighet att ta ställning i politiska frågor. Vetenskaplig kunskap kunde enligt Heckscher ofta tukta en stor del av de politiska stridsfrågorna så att den sakliga delen av problemet kunde friläggas och striden föras om det som skiljde parterna åt, värderingarna.

Denna inställning hade praktiska konsekvenser. Vetenskapsmannen borde

när han yttrade sig i politiska frågor söka bibehålla sitt oberoende och förbli akademiker. Heckscher såg en fara i att staten och dess olika förvaltningsgrenar, samhällets olika intresseorganisationer och andra samhällsinstitutioner skaffade sig egna samhällsekonomiska experter eller rådgivande organ. Dessa skulle kunna monopolisera allt inflytande. Genom att avskära de akademiska nationalekonomerna från deras betydelsefulla roll som kritiker eller rådgivare skadades såväl samhällsintresset i vid mening, genom att politiken skulle bli sämre, som vetenskapen själv, som därmed skulle bli utan de incitament till förnyelse och fortsatta utveckling, som endast kan komma från en ständig kontaktyta med samhällsproblemen i deras olika praktiska och konkreta former. Den ståndpunkt som Heckscher här förde fram är ännu i dag, eller kanske snarare än mer i dag än då Heckscher levde, en vital fråga för alla ekonomer.

Referenser

- Henriksson, R., [1979], "Swedish Economists and the Fall of the Gold Standard in 1931", stencil
- Herin, J., och Werin, L., (red), [1977], *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik. Nationalekonomiska föreningen 100 år*, P A Norstedt & Soners forlag, Stockholm
- Jonung, L., [1979], "Cassel, Davidson and Heckscher on Swedish Monetary Policy. A Confidential Report to the Riksbank in 1931" *Economy and History*, vol 22, nr 2